

NADEŽDA ZEMANÍKOVÁ: NJEMAČKE TEORIJE KOMIKE*

preveo sa slovačkog jezika:

LUKA HUZZAK
Filozofski fakultet,
Sveučilište u Zagrebu
luka.huzjak@gmail.com

1. Neshvatljivi fenomen?

Njemački filozof i sociolog Helmut Plessner u svojem tekstu *Lachen und Weinen* [Smijeh i plač] (1941) zorno opisuje otvorenost svake teorije komičnosti: „Jer ne može se govoriti o napretku u teoriji tog fenomena. Za svaki se aspekt nudi prikladna strukturna formula koja nam bit komičkoga prevodi u više ili manje točne izraze ili je njima bar formulira. Promijeni li se aspekt, onda blijede i izrazi, a iz hladnih formi nestaje sav život.” (Plessner, 1950, s. 107).¹

Do današnjeg dana ne nedostaje samo u zemljama njemačkog govornog područja teorija komike koja bi u sebi skrivala proturječnosti. Diskusija o mnoštvu aspekata tog izrazito kompleksnog fenomena također ni izbliza nije dovršena. Ni nakon više od tri desetljeća ne možemo u potpunosti opisati radikalnu skepsu književnog kritičara Wolfganga Preisendanza u vezi s teorijskom nedokučivosti komičnosti i analitičkim verificiranjem shvaćanja komike: „Preduvjeti i uvjeti da nešto izgleda komično, da se smatra komikom, da se prihvaća i prizna kao komika, toliko su problematični i kompleksni zbog povijesnih, društvenih, kulturnih, psihičkih, situacijskih faktora da je neki opće važeći i obvezujući pojam komičnog neizvjestan.” (Preisendanz, 1976, s. 156). Unatoč mnogim primjerima postignutoga empirijskog razumijevanja Preisendanz smatra da je sve što se može smatrati komičnim principijelno nepredvidljivo i nebrojivo.

Samo u iznimnim slučajevima uspijeva se uskladiti znanstveno usmjerenje teorijskih publikacija i komičnu praksu. Jedna od iznimki je knjiga njemačkog satirika Roberta Gernhardta *Was gibt's denn da zu lachen?* [Što je tu smiješno?] (1988) koncipirana kao tri kritike aludirajući na Immanuela Kanta – Kritika komičara,

* Zemaníková, Nadežda, „Nemecké teórie komiky”, u: Bariaková, Zuzana; Kubealaková, Martina (ur.), *Rozosmiat človeka je hotová veda alebo Podoby komiky v umeleckej literatúre, Zborník z medzinárodnej literárnovednej konferencie usporiadanej Katedrou slovenského jazyka a literatúry Fakulty humanitných vied Univerzity Mateja Bela v Banskej Bystrici v spolupráci s Ústavom bohemistiky a knihovníctví Filozoficko-přírodovědecké fakulty Slezské univerzity v Opavě Banská Bystrica 12. – 13. október 2010, str. 14-21. (dostupno na: <https://publikacie.umb.sk/humanitne-vedy/rozosmiat-cloveka-je-hotova-veda-alebo-podoby-komiky-v-umeleckej-literature.html>).*

Kritika kritičara i Kritika komike. „Ništa nije komičnije nego teorija komičnosti”, tim riječima započinje završna Kritika komike (Gernhardt, 1988, s. 449). Gernhardt u njoj očekuje prije svega pokretljivost mišljenja, istraživanje mora biti važnije od nalaza, fluktuacija misli važnija od cilja, cilj njegova istraživanja sigurno ne smije biti tekst po predlošku kao: „Komika je kada po prvi...” (Gernhardt, 1988, s. 452).

Namjera je sljedećih razmatranja u sličnom duhu pružiti pregled inspirirajućih teorijskih koncepata autora njemačkog govornog područja koji se trude objasniti komičnost. Pozornost pritom u prvom redu nije usmjerena na značajne i u međunarodnom kontekstu poznate teorije iz povijesti komike, nego težište postaje pregled teoretskih modela 20. stoljeća.

2. Njemačka istraživanja komičnog

Immanuelu Kantu pripisuje se prvo obrazlaganje teorije inkongruencije u obliku često citirane formulacije da je „smijeh afekt nagle promjene napetog očekivanja u ništa” (Kant, 1917, s. 273). Kantov pristup kasnije primjenjuje i primjerice Schopenhauer, koji se zanima za inkongruenciju među opažanjem osjetilima i apstraktnim pojmovima. Kant u svojoj trećoj kritici *Kritik der Urteilkraft* [Kritika moći suđenja] iz godine 1790. konstatira da se čovjek protiv životnih nepogodnosti može zaštititi na tri načina: nadom, snom i smijehom. Filozof također pripisuje zdravlje uspješnoj funkciji smijeha koji u tijelu stvara ravnotežu prirodnih sila (Kant, 1974, s. 273).

Među manje poznatim njemačkim teorijama prvi koncept vrijedan predstavljanja je epohalno istraživanje humora i vica koje je u svojoj *Vorschule der Ästhetik* [Predškoli estetike] 1804. objavio njemački romantičarski autor i teoretičar Johann Paul Friedrich Richter, poznat kao Jean Paul. Paul prigovara Kantu da ništa nije uvijek smiješno i često se čovjek smije upravo „kada se očekivanje ničega promijeni u nešto” (Paul, 1990, s. 102). Jean Paul humor objašnjava kao „romantično komično” (Paul, 1990, s. 125). Iako kritizira uobičajeno tumačenje poimanja komičnog na principu kontrasta, sâm pokušava karakterizirati humor pomoću konačnosti kao subjektivnog kontrasta i nekonačnosti ideja. U komičnom prikazu realno i komično mogu se transcendirati do idealno nekonačnog. Humor, čije je determinirajuće obilježje osjetilnost, može prema Jeanu Paulu relativizirati i reducirati uzvišenost, autor ga naziva „suprotno uzvišenim” (Paul, 1990, s. 125). Pod pojmom humora razumijeva sposobnost percipiranja, koji prezentira odnos između idealnog *ja* i empirijske egzistencije kao komične interference. Humorist prikazuje stvarnost izobličeno kako bi demonstrirao cijelu njezinu ništavnost u usporedbi sa sferom ideja. U vicu Paul vidi jezično-stilističku formu realizacije humorističnih principa pri čemu razlikuje vic

prenesenog i doslovnog značenja. U vicu doslovnog značenja prevladava razum, u vicu prenesenog značenja prevladava fantazija.

Georg Wilhelm Friedrich Hegel sposobnost spoznaje komičnog kontrasta spaja u svojim predavanjima o estetici (1835) s nadmoći, superiornošću. Ako dosjetljivošću otkrijemo to što smiješnoj pojavi ostaje skriveno ili raspoznavamo ironiju pojave, osjećamo se u racionalnoj nadmoći koja proizlazi iz komičnog užitka (usp. Hegel, 1970, s. 528). Hegelovo razlikovanje subjektivnog i objektivnog humora postaje prije svega izazovnim za Bretonov koncept objektivne slučajnosti. Kad subjektivni humor, koji Hegel povezuje prije svega s romantičnom ironijom, ustraje na nepomirljivoj subjektivnosti, stvarnom, objektivnom humoru uspijeva istaknuti stvarnu supstancu prividno subjektivnog i slučajnog.

U najpoznatija djela teorije relaksacije spada studija Sigmunda Freuda iz godine 1905. *Der Witz und seine Beziehung zum Unbewußten* [Dosjetka i njezin odnos prema nesvjesnome] u kojoj Freud koristi isti princip kao pri svojem tumačenju snova jer pri tvorbi sna i dosjetke otkriva slične mehanizme. Čovjekova svijest, koja je u uskoj vezi s jezičnim pravilima, prekriva sferu nesvjesnog. Smijeh može biti izazvan trenutnim rušenjem pravila svijesti kad se pojavi nesvjesno. S tim je povezana uštedena psihička energija koja se oslobađa smijehom i donosi olakšanje, rasterećenje, oslobađanje. Tako primjerice u verbalnom vicu ne funkcioniraju jezična pravila i svijesti se time uštedi energija, koju bismo ionako morali utrošiti, što kod čovjeka uzrokuje veselje. Ta diferencijacija energije dobiva specifičnu kvalitetu komičnog samo u slučaju da u recipijentu izaziva komparaciju dječjeg i odraslog ja i osvještavanje dječjeg „raspoloženja” „ (...) kada još nismo poznavali komiku, nismo razumjeli vic i nismo trebali humor kako bismo se mogli u životu osjećati sretnima.” (Freud, 1987, s. 249) Freud pritom upozorava na razliku između tjelesnih i duševnih postignuća. Kako nam se komičnim doima taj čovjek koji u usporedbi s nama previše ističe svoja tjelesna postignuća, ali se premalo trudi uzimajuću u obzir duševna postignuća! U suprotnom slučaju se pak ne smijemo, nego se čudimo i divimo (Freud, 1987, s. 208).

Dok je u prošlim teorijama olakšanja bilo riječi o rasterećenju kao fiziološkom fenomenu, Freud naglašava posebno oslobođenje od društvenog i kulturnog pritiska. U smijehu vidi mogućnost obračuna s raznim, prije svega seksualnim, ali i političkim, društvenim i religijskim tabuima. Veselje vica nastaje otpuštanjem zabrana i zadovoljstvom poriva jer se u vicu zaobilaze normirane predodžbe i razni tabui koje je iz naše svijesti izdvojio odgoj. Isto kao i san, vic tada ispunjava funkciju ventila tabuiziranih misli i osjećaja i uspijeva zaustaviti agresivnost. Smijeh ima zasigurno funkciju katarze, oslobađa nakupljenu psihičku energiju što

dovodi do psihičkog olakšanja. Freudove spoznaje da to nad čime se netko smije pomaže posredovati bitne informacije o unutarnjim i vanjskim mehanizmima cenzure djelovale su inspirirajuće na mnoge njegove nasljednike u 20. stoljeću.

Prije svega filozofsko-estetski rad Joachima Rittera *Über das Lachen* [O smijehu] iz godine 1940. ne skriva vezu s Freudovim načinom razmišljanja. Ritter polazi od socijalnopsihološke spoznaje da kontrola smisla uvijek cenzurira i tabuizira određena područja života. Smijeh ipak uspijeva osloboditi od prisilne društvene raščlambe ukazujući na pripadnost izdvojenog tom razdvajajućem sistemu.

Ritter izvodi komično iz dijalektičkog odnosa u kojem se promjenom perspektive dosadašnje vrijednosti prikazuju u međusobno relativizirajućem svjetlu. Moral, konvencija, norma ili ugled raščlanjuju nevažno, besmisleno, nerazumljivo. Upravo u komičnom poimanju, kada čovjek simboličnom gestom smijeha može normama raščlambu sučeliti sa službenim stabilnim, uspijeva smijući se postići prevagu nad sličnim racionalnim restrikcijama. U pozitivnom doživljaju smijeha čovjek prikazuje normu kao raščlanjujući princip i postaje svjestan ograničenosti sistema normi (usp. Ritter, 1993, s. 101–119).

Na kraju, smijeh se dotiče i važećih normi i mjerljivih vrijednosti koje smo izdvojene kvalificirali kao smiješne. Oba područja u trenutku smijeha nalaze se u uzajamnom ambivalentnom odnosu. S jedne strane, smijeh potvrđuje poredak kakav on jest time da je raščlamba neizbježna, a s druge strane negativna karakterističnost s kojom se spajalo ništetno u smijehu postaje nebitna. Utemeljenost poretka postaje relativna, u smijehu se demonstriraju njegove granice: „Komično je i nasmijavajuće ukazivanje na ništetnost u službeno važećem i u službeno ništetnom na važeće”, formulira deset godina kasnije Odo Marquard tezu svojega učitelja Rittera (Marquard, 1976, s. 143–144). U smijehu se pokazuje privrženost onih koji se osjećaju izdvojenima jer smijeh može djelovati kao integracijski mehanizam. Ritterovu teoriju možemo ocijeniti kao model relativiziranja važećih normativnih struktura subverzivnim elementima komičnog. Time se makroteoriji kontrasta dodaje važan dijaloški moment (usp. Schwind, 2001, s. 381).

U njemačkom teorijskom prostoru odnosom među komikom i normom pozabavili su se mnogi znanstvenici. Iz istog razdoblja kao i Ritterova studija potječu pažnje vrijedna istraživanja jednog od utemeljitelja filozofske antropologije, Helmutha Plessnera, koji se trudi spojiti empirijske i filozofske pozicije. Plessner u svojem često citiranom radu *Lachen und Weinen* [Smijeh i plač] iz godine 1941. opisuje konflikt koji nastaje konfrontacijom s nečim neuobičajenim i što čovjek može riješiti samo smijehom. Smije se jer se ne može izaći na kraj s vezom smisla

i besmisla. Fenomen komičnog tvori ambivalentnost, ne izražava se suprotnošću, nego paradoksom. Jedini način kako možemo prevladati komično je smijeh koji Plessner, kao i plač, interpretira kao osamostaljivanje tijela. Kad čovjek nije intelektualno sposoban reagirati, preuzima reakciju na graničnu situaciju svojega tijela. „Ekscentrična pozicija” omogućuje čovjeku percipirati sebe i svoj svijet „ (...) kao istovremeno ograničen i otvoren, prisno poznati i tuđi, smisleni ili besmisleni. U tome ‚istovremeno’ leži jezgra komike.” (Plessner, 1950, s. 122). Ako se smijemo iz smetenosti ili čak očaja, paradoksalnost proizlazi iz toga da smo svjesni nevolje i istodobno nemogućnosti prevladavanja dane situacije. Moramo prihvatiti paradoksalnost komičnog jer ju imamo pred sobom, ali zbog nemogućnosti zornog doživljavanja, komično se ne smatra ozbiljnim, ostajemo izdvojeni i zbog toga nismo sposobni osjetiti radost. Naš smijeh u komičnoj situaciji izvire iz radosne smetenosti. Plessner razlikuje dva tipa smiješnoga – ismijavanje i humoristični smijeh. U ismijavanju se zatvaraju granice, u humorističnom smijehu ih čovjek otvara, u njemu se nikoga ne izdvaja, nego baš suprotno, nešto smijehom prisvaja.

Prema Plessneru, komično s normom igra istu dijalektičku igru koju možemo shvatiti samo kroz normativni poredak, pri čemu istovremeno opažamo demontažu poretka. Recipijent unosi u tekst normu u obliku svojih očekivanja, ali i u tom slučaju norma se očituje često pri njezinom urušavanju. Norme pritom podliježu promjeni: „Što društvo smatra komičnim, čemu se smije, to se tijekom povijesti mijenja, jer to spada u promjene normativne svijesti.” Još prije Freuda i četiri desetljeća prije Rittera i Plessnera, njemački psiholog i estetičar Theodor Lipps opisao je u svojoj psihološko-estetskoj teoriji *Komika i Humor* [Komika i humor] (1898) kako čovjek prvotno ozbiljno percipira paradoksalnost komičnog. Komično nas smete, učini zaprepaštenim, ali ipak mobilizira svoju mogućnost spoznaje kako bismo ga mogli razumjeti. Kada pak spoznamo besmislenost našeg djelovanja, komično nam prestaje biti ozbiljno. Naša mobilizirana spoznaja ostaje neiskorištena i taj fiziološki dobitak nam donosi utjehu. Upravo iz te uštedene psihičke napetosti prema Freudu izvire energija smijeha. Lipps u svojem konceptu nudi također poticajno razlikovanje komike i humora. Komiku smješta u sferu misli, imaginacije, humor u sferu emocija, afektivnosti.

U drugoj polovici 20. stoljeća mnogo njemačkih znanstvenika razvija dalje skicirane teorije. Mnogo poticajnih, prije svega književnoteorijskih modela skupio je u svojoj publikaciji *Das Komische* [Komično] iz godine 1976. poznati književni teoretičar tzv. konstaške škole, Wolfgang Preisendanz. Komičnost je u njoj percipirana kao krovni pojam i fenomen baziran na odnosnim, kontekstualnim i kulturnim kodovima. Spomenimo samo neke od mnoštva teorijskih koncepata sadržanih u monografiji.

Wolfgang Iser (1976, s. 399) u svojoj studiji preporuča nadomjestiti pitanje što je to komičnost pitanjem koja je funkcija komičnosti. Iz toga proizlazi da se u komičnosti pozicije međusobno negiraju ili barem postavljaju u pitanje kako takav odnos uzrokuje međusobno rušenje pozicija. Svaka pozicija uzrokuje rušenje te druge pozicije. Kolaps jedne pozicije ne mora nužno značiti trijumf druge, nego nastaje lančana reakcija. Na kraju je dovedeno u pitanje sigurno vrednovanje i jedne i druge. Rušena pozicija omogućava da se na drugoj uoči nešto što trijumfirajuću poziciju prividno stavlja u isto tako urušavajući položaj, „naime, njezin trijumf je bio moguć samo dok je negirana pozicija bila takva kakva je bila” (Iser, 1976, s. 400).

Za recipijenta time nestaje jasnoća pozicija što se očituje kao rušenje i na kraju smijeh. Kognitivne i emocionalne sposobnosti recipijenta, pomoću kojih se on uobičajeno nosi sa situacijama, u takvoj su situaciji preopterećene i zakazuju, tijelo zato reagira smijehom koji treba otjerati strah u nesvladanoj situaciji. Smijehom ponovno dobivamo izgublenu distancu. Pritom razlikujemo razne oblike komičnosti po stupnju opterećenja kognitivnih i emocionalnih sposobnosti recipijenta te potom i intenzitetom smijeha (Iser, 1976, s. 400–402).

Iser u svojoj koncepciji zapravo opisuje mehanizam sličan Bahtinovoju kulturi smijeha percipiranoj kao kultura ambivalencije, odnosno kao perspektiva u kojoj proturječne razlika postaje nebitno (usp. Bachtin, 1987).

Koncept solidariziranja pomoću komičnih sredstava nalazimo u modelu Wolfa Dietera Stempela. Nadovezujući se na Freudovu misao, Stempel opisuje funkciju ironije kao solidariziranje među prvom (pripovjedač) i trećom osobom (publika) protiv druge osobe koja je objekt ironičnog ismijavanja. Druga osoba pritom može biti i skupina, institucija itd. (Stempel, 1976, s. 213). Treća osoba fungira kao partner koji u tom „neiskrenom” govornom aktu uvijek mora biti prisutan, prva i druga osoba se međutim mogu spajati u jednu (u slučaju samoironije).

Hans Robert Jauß (1976, s. 361–371) slično razlikuje između „smijeha s junakom” i „smijeha od junaka” i postulira tri funkcije komike: oslobođenje od važećih normi, protest protiv tih normi i solidariziranje sa sadašnjim izvan normi.

Sam Wolfgang Preisendanz u monografiji prije svega razvija misli Joachima Rittera prema kojima smijeh ipak čini vidljivim pojedince izdvojene iz određenog životnog poretka, a istovremeno otkriva ograničenost izdvajajućeg principa. Upravo se u smijehu iskazuje povezanost izdvojenog s poretkom koji je zasnovan na izdvajanju (Preisendanz, 1976, s. 163). Preisendanz također istražuje emocije u vezi s povi-

jesnim iskustvom. Komičnost je u prikazu suvremenih događaja prema njemu nezamjenjiva, ako joj je cilj književnim djelom obuhvatiti heterogenost među neposrednim, osobnim iskustvom i historiografskim istraživanjem povijesnih događaja. Središte komičnog prikaza tada nije to „službeno važeće” što se očekuje od povjesničara, nego suprotno, to je njemu „službeno nevažno”.

Krajem 20. stoljeća nastavlja se diferencirati spektar teorijskih istraživanja u Njemačkoj. Susanne Schäfer (1996) polazi u svojim teorijskim razmišljanjima od kulturnih specifikacija komičnog i mogućnosti komičnog u međukulturnoj komunikaciji iz receptivne estetike, pri čemu koristi eksplikativne psihološke i pragmalingvističke percepcijske modele. Pojmove „strano” i „komično” Schäfer stavlja u zajednički odnos pomoću logičkih, semantičkih i pragmatičkih kriterija. Komično ne percipira kao jednopolni, monocentrični fenomen, nego opisuje njegovu strukturu kao interferenciju dvaju polova pomoću pojmovnog para iz geštalt-psihologije „figure” i „ground” (Schäfer, 1996, s. 93–99). Komično prema autoričinom poimanju nije lingvistički opisujući fenomen, nego forma interakcije koju možemo percipirati kao „komunikativnu anomaliju” (Schäfer, 1996, s. 110).

Dieter Lamping se u svojoj studiji *Ist Komik harmlos?* [Je li komika bezazlena?] (1996) vraća jednom od elementarnih pitanja komike, pitanju obilježja predmeta komike. Lamping odbacuje Aristotelovu i Platonovu pretpostavku bezbolnosti i bezazlenosti ismijavanja. Ako se neki predmet pokaže kao komičan, nije takav objektivno – za svakoga, u svako vrijeme, u svakoj situaciji. To samo jedan subjekt u određenoj situaciji smatra smiješnim određeni objekt koji je drugi subjekt u tu svrhu isproducirao ili izmanipulirao (Lamping, 1996, s. 93–94). U književnim tekstovima to u prvom redu nije objekt umjetničkog stvaranja, ali posebno način posredovanja, prikazivanja odakle su poslani komični signali. Ako i razumijemo komičnost kao rezultat istog principa rada, ne smijemo zanemariti nerazmatranu spoznaju da je komika fenomen percepcije i vezana za povijesni, kulturni, društveni i individualni kontekst recipijenta.

Bonnski romanist Rolf Lohse (1998) svoj model komičnosti pokušava bazirati na njegovoj transgresivnoj strukturi, komičnost percipira kao prekoračivanje granica bez rizika od prijetecih sankcija ili konzekvencija. Lohse polazi od toga da postoji toliko izraza i oblika komičnog koliko postoji narušavajućih granica. Ako komično prekorači neprekoračive granice, primjerice u slučaju crnoga humora, mora signalizirati da je riječ o neškodljivoj, nevinoj transgresiji.

Komičnost čovjek može koristiti kao mogućnost kontroliranja i obeznačenja normi drugih i istovremeno zauzeti tabuizirane ili u službenom diskursu neže-

ljene pozicije. „Stvari koje proturječe aktualnom vladajućem diskursu mogu se artikulirati pod obrambenim štitom neozbiljnosti” (Lohse, 1998, s. 38). To što komičnost ukazuje na ipak samo prolazno prekoračenje važećih granica, može djelovati oslobađajuće, ali i subverzivno te inicirati dugoročno dovođenje u pitanje ograničavajućih normi. S druge strane, prema Lohseu, upravo prekoračenjem granica postajemo svjesni kada se granice olabavljaju i možemo se ponovno orijentirati, tada i stabilizirati granice. Zato komika ima ambivalentni karakter. Može poslužiti kao orijentacijsko sredstvo u aktualnoj situaciji, ali može biti i fenomen asimilacije (Lohse, 1998, s. 39). Lohseov model ima također ambiciju objasniti enormnu promjenjivost komike. Kao što se povijesno mijenjaju granice, norme, pravila ljudskog ponašanja, mišljenja i jezika, tako se mijenjaju i komika, njezini oblici i teorije.

3. Komična refleksija prošlosti u književnosti nakon 1989.

Oblici njemačke književnosti nakon godine 1989. nude mnogo povoda za razmišljanje o ulozi i funkciji komike u književnoj praksi. Prije svega, razne teorije inkongruencije i teorije relaksacije mogu se primijeniti pri konkretnim analizama književnih tekstova koji reflektiraju društvene promjene.

„Službeno važeći” je pritom neosporno povijesno značajan pad Berlinskog zida i političko ujedinjenje Njemačke kao i zahtjevan proces unutarnjeg ujedinjenja četiri desetljeća podijeljene zemlje. S jedne strane nalazimo historiografski važne i značajne događaje, na drugoj strani osobno povijesno iskustvo u cijeloj svojoj difuznosti i heterogenosti. Ako u skladu s teorijom inkongruencije pretpostavljamo da su disproporcija i neprimjerenost predmet i izraz komične forme, upravo pogled na proces njemačkog ujedinjenja otvara komične perspektive. Čovjek se s ambivalentnim pojavama ne uspijeva suočiti ozbiljnim sredstvima, zbog toga koristi razne oblike komike. Posebno se groteska često koristi kao važno sredstvo izražavanja neizvjesnosti, potječući iz prijelomnih kriznih situacija.

S određenim vremenskim odmakom možemo konstatirati da je književna refleksija njemačke prošlosti s promijenjenom povijesnom perspektivom dominantna tendencija književnosti nakon 1989. godine i da se pri tematiziranju prošlosti podijeljene Njemačke razlikuju sjećanja zapadnonjemačkih i istočnonjemačkih umjetnika. Vremenski prijelom u polovici 90-ih godina donosi značajan kvantitativni porast djela s istraženom problematikom i na kraju signalizira sigurni obrat u estetske pristupe pri temi ujedinjenja, posebno obrat prema raznim oblicima komike. Komični obrat možemo također smatrati komponentom otklona od izdvojene ozbiljnosti i prijelaza granica između „više” – „ozbiljne” i „zabavne” – „niže” literature, približavanja književnosti čitatelju kao i prilagodbe medialnim sredstvima.

Obrat prema komici, razumljivo, nije mogao nastati „paušalno” i ne možemo ga generalizirati. Jasno je da je prirodno da istočnonjemački autori koji su u DDR-u proživjeli situacije ugrožavajuće za njihov život, kao zatvor ili drastične represije, ne mogu ni nakon niza godina naći potreban otklon za satiričnu ili parodičnu književnu razradu prošlosti. Analiza tih tekstova pomaže naznačiti gdje komične forme zakazuju i gdje su njihove granice.

Komična razrada prošlosti podijeljene Njemačke potiče diskusije o legitimnosti komičnih sredstava pri tematiziranju političkih progona, radu tajnih službi ili zločina na strogo čuvanoj granici neprijateljskih blokova. Prema kritičarima, u takvim slučajevima komika povređuje nepovredive vrijednosti i olakšava ozbiljnost prikazanog. Činjenica je da komičnost u prikazivanju ugroza ne mora značiti ublažavanje ugroze, ali često izaziva polemike i prigovor, što mogu potvrditi razni primjeri komičnog umjetničkog prikaza fašizma. Tamo gdje se komičnost spaja s nasiljem i zaprepastenjem, njezino je djelovanje „ (...) difuznije, bizarnije, strašnije, dubioznije i šokantnije” (Vancea, 2000, s. 143–144). Ako je pak komika stvarno oslobađajuća, ona nužno ostaje u vezi s time što oslobađa i profitira iz svijesti onoga što više ne vrijedi (Henrich, 1976, s. 389). Tako možemo opaziti i komično prikazivanje aktivnosti istočnonjemačke tajne službe i njezinih suradnika. Smijeh i ugroza se tu često miješaju, čime se potencira provokativni kontrast.

*„Georg Wilhelm Friedrich Hegel
sposobnost spoznaje komičnog
kontrasta spaja u svojim
predavanjima o estetici (1835)
s nadmoći, superiornošću.”*

NADEŽDA ZEMANÍKOVÁ